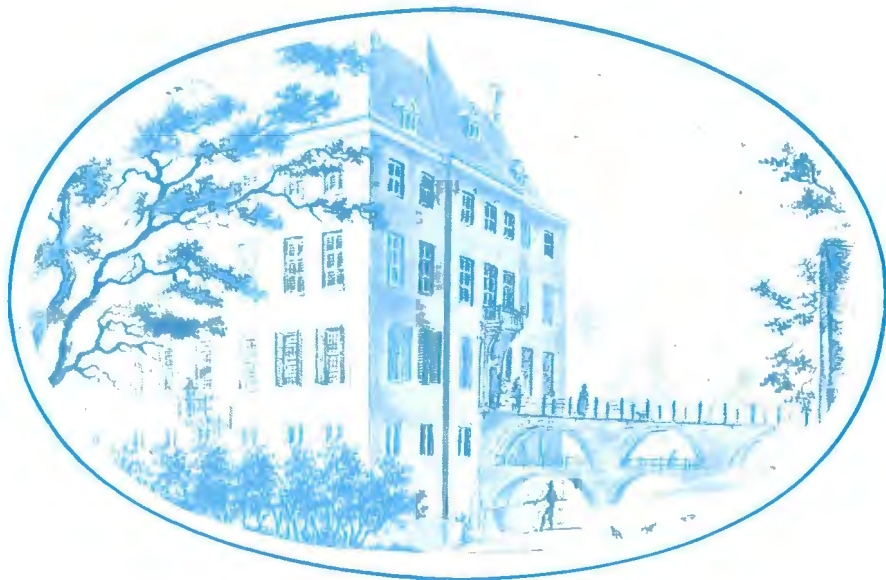

KASTEEL AMERONGEN

BULLETIN

NOVEMBER 1987

Uitgave
Stichting Vriendenkring Kasteel Amerongen

Onderhoud van
groenvoorzieningen en
renovatie kasteeltuin
Amerongen uitgevoerd
door

Tuin- en plantsoenaanleg

Van Ginkel

Castor 64, Postbus 11, 3900 AA Veenendaal, tel. 08385-19039

HERBERG
DEN ROODEN LEEUW

IN DEN KROMME HOECK

DROSTESTRAAT 35
3958 BK AMERONGEN
TELEFOON 03434 - 54055

KEUKEN OPEN:
VOOR UW LUNCH
DAGELIJKS VAN 12.00 TOT 14.00 UUR
EN VOOR UW DINER
DAGELIJKS VAN 17.00 TOT 21.00 UUR
WOENSDAG GESLOTEN

B U L L E T I N

UITGAVE

STICHTING VRIENDENKRING KASTEEL AMERONGEN

Kasteel Amerongen, Drostestraat 20, 3958 BK Amerongen
tel.: 03434 - 54212

Redactie adres: Drostestraat 22, 3958 BK Amerongen
Drs. B. Zijlstra
tel.: 03434 - 56353

Eindredactie : Bergweg 5, 3958 AA Amerongen
H.F. Rotgans-van Blerkom
tel.: 03434 - 52319

NO. 9

NOVEMBER 1987

INHOUD:

Doelstelling en Donateurs	blz. 2
De Stichting P.H.B.	3
De winters van Margaretha Turnor	9
Kasteel Amerongen bouwkundig	11
Engelen, opgelet!	13
Van de redactie	13
Concertagenda	14
Abonnementen; reserveren; losse kaarten	15
'Bastien et Bastienne'	16

De Stichting Vriendenkring Kasteel Amerongen is opgericht in 1983 en heeft ten doel behulpzaam te zijn bij de exploitatie en restauratie van Kasteel Amerongen en de daarin aanwezige inventaris door het verzamelen van fondsen uit donaties, schenkingen, de opbrengsten van acties, concerten en andere evenementen en door het coördineren en motiveren van vrijwillige helpers.

De Stichting is door de fiscus gerangschikt als instelling in de zin van art. 24 I der Successiewet 1956.

Kasteel Amerongen is één van de weinige opengestelde kastelen in Nederland, waarvan de inventaris, na het vertrek van de laatste particuliere eigenaren, volledig in tact is gebleven. Vrijwel nergens anders treft men een ambiance aan, welke zo de aristocratische sfeer van vroegere tijden weerspiegelt als op Kasteel Amerongen.

De oudste meubels dateren van vóór de brand van 1673 en zijn later door de verschillende bewoners aangevuld tot de collectie die nu aanwezig is, waarin begrepen de fraaie historische toetsinstrumenten.

Deze collectie is nooit versnipperd omdat zij lange tijd volgens het Engelse erfrecht (naar de nationaliteit van de meeste bewoners) op de oudste zoon vererfde.

Die eeuwenlange aanwezigheid van de meubels in hetzelfde huis en vaak op dezelfde plaats is een unicum in Nederland en maakt het voor de stichting-eigenaresse de moeite waard om die lijn voort te zetten en het vele achterstallige onderhoud door restauratie op te heffen.

Alleen van de subsidies en entreegelden is het niet mogelijk de exploitatie en restauratie te bekostigen.

Het is daarom verheugend dat zich telkens donateurs aanmelden en dat er ook schenkingen worden gedaan.

Indien U dat nog niet bent: meldt U als donateur!

DONATEURS genieten, op vertoon van hun donateurskaart, gedurende de openingstijden, vrije toegang tot het Huis en de tuinen, terwijl zij reductie ontvangen op alle evenementen zoals concerten, lezingen en bij bijzondere evenementen.

Voor een bedrag van min. f25,- per jaar bent U al donateur.

Het is ook mogelijk om donateur-voor-het-leven te worden; U betaalt dan een bepaald bedrag ineens. De donateurskaart is persoonlijk. Meer informatie kunt U inwinnen bij de administratrice van Kasteel Amerongen, mw.A. Eyffius-Muller, tel. 03434 - 54212, tussen 10.00 u - 15.00 u, op werkdagen.

Het gironummer van de Stichting Vriendenkring is 6163.

Tot de bijgebouwen van Kasteel Amerongen behoren o.a. de Paardestal, 't Koetshuis en de Oranjerie. Hierin zijn ondergebracht:

Theeschenkerij "de Paardestal"
voor informatie tel. 03434 - 54735 of 53701.

en

Ouwehand's Party Verzorging " 't Koetshuis"
voor informatie tel. 08376 - 9110
of tel. 03434 - 54467.

en

de Winkel in het rechter deel van de Oranjerie

KASTEEL AMERONGEN: Een beheersplan van de stichting P.H.B. voor de Tuinen van Kasteel Amerongen.

Om een Kasteel als Amerongen voor de gemeenschap in stand te houden, moet aan vele zaken aandacht besteed worden. Veel zorg vragen allereerst het Kasteel zelf, de bijgebouwen en zaken als bruggen, hekken etc.: een groot-scheepse restauratie staat voor de deur, die jaren zal gaan duren en die hoge kosten met zich mee zal brengen.

Ook de inventaris van het huis krijgt voortdurend aandacht: behoud en onderzoek hiervan is de speciale taak van de conservatoren. Ook restauratie-projecten worden voorbereid en begeleid, zoals de conservatie van textiel en het opstellen van een lijst restauratie-prioriteiten voor de meubelen en de schilderijen. Vrijwilligers spelen hierbij een grote rol: zoals bekend is worden de gordijnen van de grote zaal door de noeste arbeid van de "Engelen" vakkundig geconsolideerd, een project dat al jaren duurt en waarvan het einde nog lang niet in zicht is.

Maar ook de tuinen en het park horen onverbrekelijk bij het Kasteel en hangen nauw samen met de architectuur. Die samenhang wordt in de oude literatuur soms treffend uitgedrukt: men leest dan over de tuin als de "buitensael", waarin het in de zomer goed toeven is.

Het behoud van de tuinen en het park van Amerongen, die in oorsprong zeventiende-eeuws van opzet zijn, vraagt net zo als de architectuur en het interieur om een specifieke kennis. Zonder op de hoogte te zijn van de geschiedenis, de natuurwetenschappelijke waarden en de visie van de aanleggers uit het verleden - of dit nu de eigenaren of tuinarchitecten waren - is het niet goed mogelijk om beslissingen te nemen voor de korte of langere termijn. Om hier nu aan te voldoen, kan men voor een park een "management plan" of "beheersplan" opstellen, waarin een gefundeerde visie voor de toekomst gegeven wordt. Een dergelijk plan is sinds kort ook voor Amerongen gereed gekomen, opgesteld door de Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen (P.H.B.).

De Stichting P.H.B.

Deze stichting heeft een bijzondere achtergrond en is als instelling vrij uniek omdat hierin particuliere eigenaren of stichtingen met een particulier karakter nauw samenwerken met de overheid om het behoud van historische buitenplaatsen te verzekeren. Het begrip buitenplaats moet men vrij ruim opvatten: wij verstaan hieronder het ensemble van historisch huis met zijn door cultuur en natuur vorm gegeven omgeving.

In Limburg vallen er de indrukwekkende kastelen als Hillenraad, Eijsden en Amstenrade onder, in Friesland rekenen wij er Oranjestein, Schatzenburg en het bescheiden Harsta-State toe. Ook de parken en tuinen kunnen zeer uiteenlopend van aard en karakter zijn: hoe laten zich de uitgestrekte parken in landschapsstijl van Biljoen of Bingerden vergelijken met de kleinschalige parkjes bij de Vechtbuitens of een oude, sobere aanleg met een sterk utilitair karakter als de tuin van Hasselholt bij Ohé en Laak.

Het initiatief om tot deze stichting te komen was afkomstig van de eigenaren zelf. Zij sloegen aan het begin van de jaren zeventig de handen ineen, toen het steeds duidelijker werd, dat zij hun traditionele taak als behouders van de belangrijke cultuurhistorische, landschappelijke en natuurwetenschappelijke erfenis, die hun bezit vertegenwoordigde, niet langer zonder hulp van de gemeenschap konden vervullen.

De financieel-economische draagkracht van de productieve delen van deze buitenplaatsen - de bossen en de agrarische gronden - was immers bij lange na niet meer voldoende voor de instandhouding van de niet-productieve delen, de huizen met hun tuin en park.

In overleg met de departementen van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (nu WVC), Landbouw en Visserij en Financiën hebben de eigenaren toen besloten zich te verenigen in een stichting om zo een gespreksforum te scheppen voor overleg met de Rijksoverheid en een organisatie op te richten voor het behoud en de instandhouding van de hierboven genoemde waarden op de historische buitenplaatsen. Inmiddels is het bestand van de aangeslotenen uitgegroeid tot 205 buitenplaatsen.

De achterliggende gedachte om tot deze stichting te komen was realistisch: in plaats van het op zijn beloop laten van de toenmalige ontwikkeling, die totale verloedering tot gevolg zou hebben of - een andere mogelijkheid - de historische buitenplaatsen allemaal over te laten gaan in handen van de overheid werd gekozen voor een oplossing die voor alle betrokken partijen het meest aanvaardbaar was. Deze oplossing hield de voortzetting van het particuliere beheer in, gerealiseerd in een zo open mogelijke "joint venture" met de overheid en dus met de gemeenschap.

Om dat te verwezenlijken zou de overheid meewerken aan het scheppen van de noodzakelijke randvoorwaarden. Zo speelde de stichting een doorslaggevende rol bij het herstel van de aftrekbaarheid van onderhoudskosten voor rijksmonumenten in 1972-73. In 1977 werd op aandringen van de stichting een regeling in het leven geroepen voor de subsidiëring van het achterstallig onderhoud van de historische parken en tuinen der buitenplaatsen. In 1980 riep de minister van CRM (nu WVC) mede op grond van adviezen van de stichting P.H.B. een voorlopige regeling in het leven voor de jaarlijkse subsidiëring van het onderhoud van kerken, kastelen en historische landhuizen; deze regeling draagt nu sinds januari 1986 in zijn gewijzigde vorm een definitief karakter. Zeer actueel voor het behoud van de historische buitenplaatsen is momenteel de indiening van het wetsontwerp tot verdere verlaging van het recht van successie en vermogensbelasting op N.S.W. landgoederen.

Omdat een van de belangrijkste "bottlenecks" voor het beheer juist het onderhoud van de tuin of het park was, is in 1983 een door het Ministerie van Landbouw gesubsidieerde hoveniersorganisatie in het leven geroepen, die hier speciaal mee belast is.

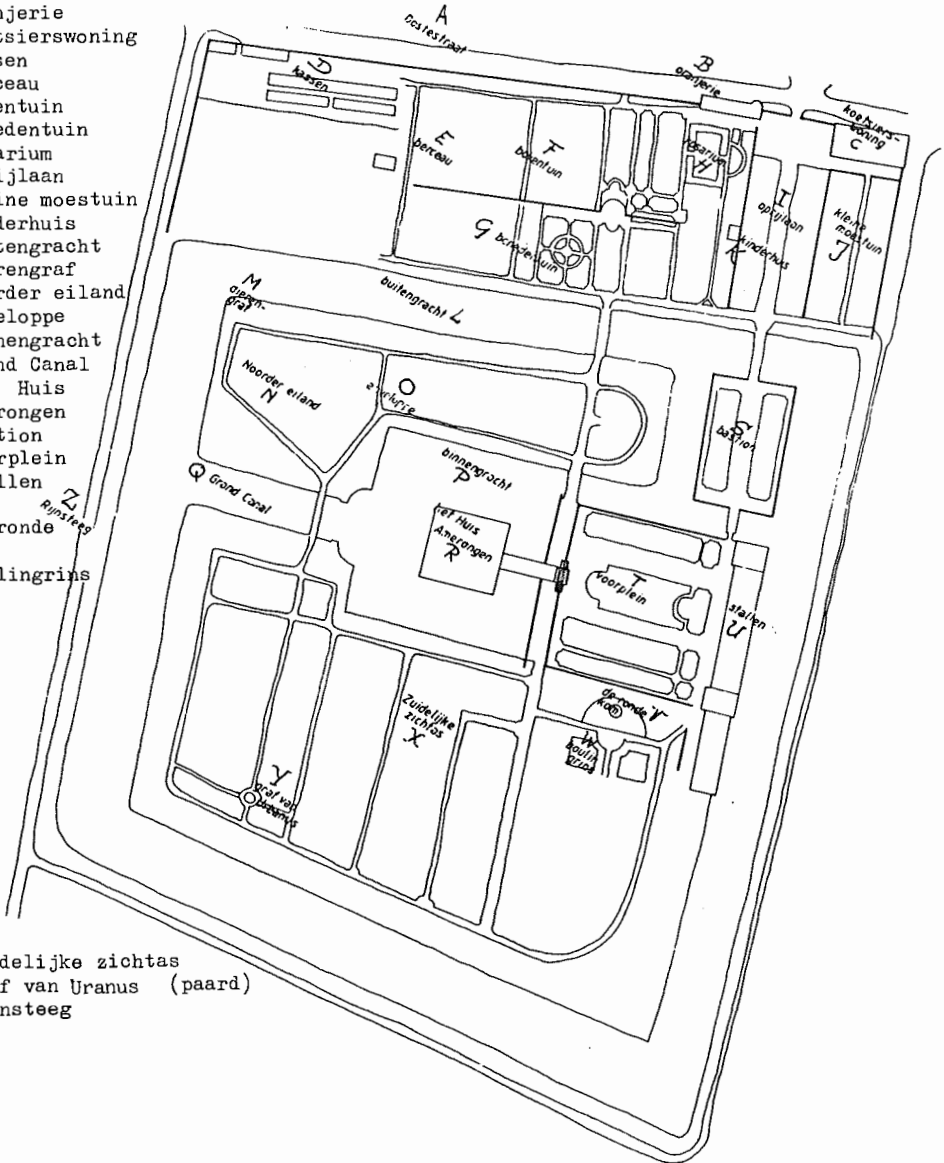
Deze landelijke organisatie zet tegen sterk gereduceerd uurtarief op de buitenplaatsen hoveniers in. Hun werkzaamheden worden begeleid door een speciale afdeling beheersplannen en onderzoek, zodat er zo verantwoord mogelijk gewerkt kan worden. Deze afdeling bestaat momenteel uit een historicus, een tweetal landschapsarchitecten, een kunsthistoricus, een bioloog en een tekenaar. Vanzelfsprekend kunnen de accenten in de verschillende plannen nogal afwijkend zijn. Het gaat steeds om maatwerk; een park in landschapsstijl stelt weer heel andere eisen dan een geometrische tuin. Ook de beplanting brengt zijn eigen problemen mee; vitaliteit kan heel verschillend zijn en soms wordt bij een boom van gelijke leeftijd op de ene buitenplaats geadviseerd tot vellen, terwijl deze beslissing op een andere buitenplaats wordt uitgesteld.

Globaal (gesproken) hebben de plannen echter wel dezelfde opzet. Het eerste deel bestaat uit een inventarisatie van de belangrijkste gegevens m.b.t. de cultuurgeschiedenis, de natuurwetenschappelijke betekenis en het natuurschoon. Hierbij wordt ook de recreatie niet vergeten: in ons druk bevolkte landje zijn de particuliere buitenplaatsen een uitermate belangrijke bron voor ontspanning. Juist in een tijd waarin de belangstelling voor tuinen in het algemeen toeneemt zien wij dat de historische parken en tuinen steeds meer bezoekers trekken. Na deze inventarisatie volgt in het tweede deel een overzicht van de knelpunten in het beheer. Waar moet meer aandacht aan besteed worden, welke onderdelen zijn aan restauratie of vernieuwing toe etc.

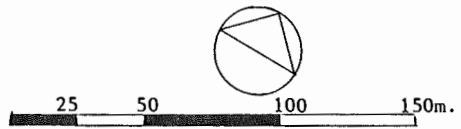
Het derde deel geeft ten slotte de maatregelen, die in de komende 10 jaar noodzakelijk zijn om het park optimaal in stand te houden. Juist hieraan hebben

Toponiemenkaart

- A Drostestraat
- B oranjerie
- C koetsierswoning
- D kassen
- E berceau
- F boventuin
- G benedentuin
- H rosarium
- I oprijlaan
- J kleine moestuin
- K kindershuis
- L buitengracht
- M dierengraf
- N Noorder eiland
- O enveloppe
- P binnengracht
- Q Grand Canal
- R het Huis Amerongen
- S bastion
- T voorplein
- U stallen
- V de ronde kom
- W boulingrins

- X Zuidelijke zichtas
- Y Graf van Uranus (paard)
- Z Rijnsteeg

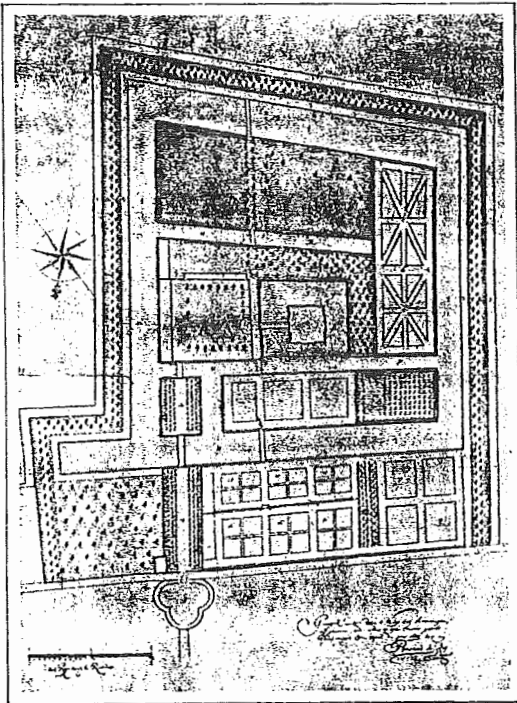
de hoveniers houvast bij het reguliere onderhoud; voor het opstellen van de jaarplannen door hun projectleider kan steeds op de beheersplannen teruggegrepen worden om al naar gelang de werkkraft het toelaat het reguliere onderhoud uit te voeren en projecten aan te pakken. Een prioriteiten stelling helpt ze hierbij, want het is duidelijk dat ook P.H.B. het dikwijls intensieve tuinonderhoud van vroeger maar ten dele kan uitvoeren. Bij Amerongen leverde de inventarisatie niet al te veel moeilijkheden op. Door onderzoek waren veel gegevens al bekend, al blijven er altijd tal van problemen, die specifiek onderzoek vragen. In hoofdlijnen heeft het park van Amerongen de volgende geschiedenis.

Tuin- en parkaanleg

Van de tuin- en parkaanleg van Amerongen hebben wij pas gegevens vanaf het eind van de zeventiende eeuw. Uit de tijd daarvoor werpt alleen een kaart van dorp en kasteel Amerongen uit 1597 enig licht op de infrastructuur van het terrein rond Amerongen vóór de herbouw.

Indien hierop huis en omgeving juist getekend zijn lag de toegang tot het huis en de voorburch aan de oostzijde. De gracht die zowel het huis als de voorburch omsluit werd gevoed door twee watergangen, één ten noorden en één ten oosten van het kasteel gelegen.

Een bedijking rond het complex is niet aangegeven, wat vraagtekens oproept. In deze tijd zal het gebied in directe omgeving van het huis vooral een utilitair karakter gehad hebben. In 1683 maakte de landmeter Bernard de Roij de "GrontCaerte van 't Huys tot Amerongen" en opmetingen van het terrein. Hierin vinden wij de hoofdlijnen van de huidige infrastructuur terug. Wel zijn er sindsdien met name met betrekking tot de waterlopen enkele wijzigingen opgetreden. Rond 1700 zijn de waterlopen direct ten zuiden van het huis (kaart de Roij) en

de inham ten noordoosten van het bastion (kaart de Roij) dichtgeworpen. In plaats daarvan werd een verbinding tussen de slotgracht of binnengracht en de buitengracht gegraven die aan de kant van de binnengracht een kwart-cirkelvormige uitschulping kreeg. Dit "Grand Canal" gaf een aanzienlijke versterking van de architecturale eenheid tussen huis en tuin.

De inrichting van het terrein heeft in de loop van de tijd eveneens wijzigingen ondergaan.

Waar de Roij in 1683 nog een tweetal sterrebossen ten westen en ten zuidwesten van het huis aangaf, vinden wij op een plan van enige decennia later een structuur van rechthoekige vakken, terwijl hier ten zuiden van het huis een sterrebos is getekend. Ook de opzet van de moestuin, direct ten zuiden van de Drostestraat, heeft in de loop der tijden wijzigingen ondergaan.

Als belangrijkste restanten uit de periode 1680-1800 kunnen genoemd worden:

- de keermuur in de moestuin, die de scheiding vormt tussen de twee verschillende niveau's in deze tuin.
- de oprijlaan, het bastion en een aantal paden, hoofdzakelijk in de moestuin en het noordelijk deel van het park.

Landmeterskaart van Amerongen, door B.de Roij, 1683. Copie foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist. (Huisarchief Amerongen)

- de barokke zichtassen in westelijke- en zuidelijke-richting.
  - de berceau, die al vanaf ca. 1700 op dezelfde plaats ligt.
- Samenvattend kan gesteld worden dat de indeling van het terrein grotendeels zijn laat-17e eeuwse karakter en infrastructuur heeft behouden.

Landschapstijl

Hoewel het park van Amerongen door zijn tussen dijken ingeklemde ligging nauwelijks geschikt was voor een verandering in landschapstijl, heeft er rond 1800 toch een wijziging in die zin plaatsgevonden. Overigens is het van belang te beseffen dat al in de eerste helft van de negentiende eeuw op de tot het landgoed behorende Amerongse Berg een aanleg in landschapstijl gerealiseerd werd, die evenals het hier in de zeventiende en achttiende eeuw aangelegde lanenstelsel, op het huis gericht was. Deze aanleg is nog steeds bekend als Het Engelse Werk, bij het buitentje De Hazenberg.

Hugo Poortman

Rond 1900 heeft de tuinarchitect Hugo Poortman ontwerpen gemaakt van verschillende onderdelen van de tuin. Met name de oude moestuin evenwijdig aan de Drostestraat, het voorplein en delen van het zuidelijke parkgedeelte kregen toen een inrichting, die nog steeds bepalend is voor het karakter van die gedeelten. Het zwaartepunt van Poortmans werk ligt onmiskenbaar bij de oude moestuin; hier creëerde hij een aantal bloementuinen, gecombineerd met bouwkundige elementen als een pergola en een stenen bank. In de andere delen van het park is zijn invloed veel minder overheersend. Sinds het overlijden van graaf van Aldenburg Bentinck in 1940 zijn er geen belangrijke wijzigingen in de tuinaanleg aangebracht; wel werd de aanleg om economische redenen steeds vereenvoudigd. Als belangrijkste verandering kan vermeld worden dat na de Tweede Wereldoorlog de lindes en iepen op de oprijlaan, het bastion en het voorplein gerooid zijn. Sinds kasteel en tuinen zijn ondergebracht in een Stichting zijn gedurende de laatste jaren verschillende belangrijke onderdelen van de tuin in het kader van de subsidieregeling Achterstallig Onderhoud hersteld. Dit geldt o.a. voor de muren ten westen en ten oosten van de oprijlaan, de beplanting aan weerszijden van deze oprijlaan, het herstel van paden, het kindershuisje en het muziekpriel. Daarnaast zijn ook onder leiding van de tuincommissie enkele onderdelen van deze tuinen van Poortman hersteld.

Beheersproblematiek

Wanneer we nu naar de beheersproblematiek kijken dan zien we dat de problemen in eerste instantie samen hangen met de langdurige periode van onvoldoende regulier onderhoud. Aan deze situatie is eerst de laatste jaren een einde gekomen.

Het onvoldoende reguliere onderhoud in het verleden heeft geleid tot het voorkomen van ongewenste opslag, te ver uitgroeien van vormbomen, hagen en blokhagen, vervagen en verdwijnen van structuren van de aanleg en schade aan, of verdwijnen van bepaalde beplantingselementen. Wel is het zo dat een groot gedeelte van het achterstallige onderhoud, dat in de loop van de tijd was ontstaan, in de laatste jaren met veel moeite en kosten is weggewerkt, mede dankzij de subsidieregeling Achterstallig Onderhoud.

Door de huidige museale functie van het park is het onbevredigend dat delen van het park - met name het westelijk deel van de voormalige moestuin - geen rol spelen in deze opzet. Dit leidt ertoe dat voor een passende inrichting van deze delen deelplannen ontwikkeld dienen te worden, waarbij wordt aangesloten op een historische situatie. Alleen uit de 18e eeuw zijn voldoende gedetailleerde bronnen voorhanden op basis waarvan een verantwoorde herinrichting mogelijk is. Dit sluit echter slecht aan op het gedeelte van de moestuin dat is heringericht door Poortman.

Door diverse omstandigheden vallen delen van de historische aanleg niet meer onder één centraal beheer, waardoor het gevaar ontstaat van niet op elkaar aansluitende maatregelen, of het verloren gaan van belangrijke cultuurhistorische situaties.

Dit geldt voor delen die geen eigendom zijn van de Stichting zoals delen van de Drostestraat, de Rijnsteeg en het pad naar het voormalige Lievendaal, maar ook voor de delen die niet direct onder het beheer van de Stichting vallen, zoals de Margaretha Turnorlaan, het westelijk gedeelte van de moestuin en de kleine moestuin.

Slechts gedeeltelijk worden deze problemen ondervangen door de bescherming van de buitenplaats uit hoofde van de Monumentenwet.

De op handen zijnde restauratie van het kasteel maakt een brede toevoerstrook door tuin en park noodzakelijk. Naast de te verwachten schade aan beplantings-elementen moet men waken tegen een ernstige verdichting van de bodem in en nabij deze strook. Beschadiging van wortels kan op de lange duur leiden tot uitval van een groot gedeelte van het bomenbestand op de Enveloppe.

Men heeft besloten om een eventueel herstel van een opgaande beplanting op toegangslaan, bastion en voorplein 25 jaar uit te stellen. De beslissing hierover zal t.z.t. gebaseerd worden op de visueel ruimtelijke effecten van de laanbeplanting op de oostelijke kade, die dan verder uitgegroeid is. Ook de Monumentenwet beschermt een situatie zonder opgaande beplanting. De opstellers van het beheersplan signaleren dat zo met name ten aanzien van het voorplein niet wordt aangesloten bij de situatie die vele eeuwen heeft bestaan en die ook bij de laatste grote veranderingen van de buitenplaats in het begin van deze eeuw onder Poortman terecht is gehandhaafd.

In het laatste deel van het plan wordt tenslotte een overzicht gegeven van alle maatregelen die in de komende jaren genomen moeten worden. Een centrale rol speelt hierbij de tuincommissie; waarin verschillende specialisten zijn verenigd. Zij begeleiden de werkzaamheden van de verschillende ploegen die in de tuin werken: de "tuinkabouters" (een groep enthousiaste vrijwilligers), het hoveniersbedrijf Van Ginkel en de P.H.B.-hoveniers. Zo blijft naar wij hopen een belangrijk historisch park als dat van Amerongen, in nauwe onderlinge samenwerking en met steun van een duidelijk en verantwoord beheersplan, behouden.

Drs. Heimerick Tromp,

Hoofd Beheersplannen en Onderzoeken / Adj.dir.Stichting P.H.B.

DE WINTERS VAN MARGARETHA TURNOR.

Allen die iets te maken hebben met de dagelijkse gang van zaken in het kasteel denken nu alweer met enige zorg aan de komende maanden. De vorige twee winters liggen nog vers in het geheugen: bevroren waterleidingen, kapotgevroren w.c. - potten, onvoldoende verwarming, ijzige kou door alle kieren, lekkages als gevolg van gesprongen waterleidingen, met dagen erna nog steeds ijsplakken op de vloeren doordat het binnen nog vroom, terwijl buiten de dooi al was ingevalen, uitdeling van dekens ten behoeve van concertbezoekers, hele brokken steen uit de bruggen gevoren, kortom: grote ellende!

Iedereen die ermee geconfronteerd wordt vraagt zich af hoe het in hemelsnaam vroeger geweest moet zijn, in de tijd dat het huis nog bewoond was en de warmte uitsluitend verkregen werd van hout- of turfvuuren in de open haarden. Welnu: wat althans Margaretha Turnor uitgestaan heeft weten we, dank zij de vele brieven die ze aan haar man schreef in de tijd dat hij op ambassade in het buitenland verbleef. Over de na haar komende bewoners weten we niet zo veel, maar het zal wel ongeveer net zo geweest zijn.

[Voor de duidelijkheid: Margaretha Turnor, van Engelse afkomst, 1613 - 1700, was de echtgenote van Godard Adriaan van Reede, Heer van Amerongen, 1621 - 1691. Dit echtpaar woonde op Amerongen in de tijd dat een militaire wraakactie van Franse zijde het huis in vlammen deed opgaan. Zij waren het, die door hun niet aflatende zorg en bezielende leiding het Huis weer deden herrijzen in een voor die tijd moderne bouwstijl.]

In de winter van 1676 was Godard Adriaan in Bremen. Op 2 december schreef Margaretha hem een brief, die, evenals al haar brieven, begint met "Mijn heer en lieste hartge" en daarna de mededeling: "Het vriest sterck, laet elcke dach in de grafte bijten om de vis te behoude" (d.w.z. gaten hakken in het ijs op de grachten. De vis was een belangrijk bestanddeel van het dagelijks menu). Op 12 december weer berichten over de vis in de grachten, men is bang dat ze doodvriezen. De Rijn blijkt intussen ook dichtgevroren te zijn. Een andere zorg is het ophogen van een deel van de tuin bestemd voor de groenteteelt, waaraan begonnen is; het werk kan nu niet doorgaan, de grond is te hard bevroren.

16 december: nog steeds felle kou, "deese nacht heeft het meer dan een halfve voet dichte gevrooren". (Een voet is ongeveer 30 cm.) Uit een intussen ontvangen brief van Godard blijkt het overigens in Bremen nog veel kouder te zijn! Dan, in dezelfde brief van 16 december, de mededeling: "Twee mense hebbe gestaedich een heelen dach werck te bijten, als sijt opt een ent open hebbe leynt het opt ander weer toe. Veel kleyne vis sterft er die int bijte aent ijs blijft hange, maer alsoch geen groote. Ick laet, vermidts hier geen sijn, een modderman uit t Veen koomen om te sien of hij geen wijje kuylle sou konne uithaelle om de diepte te hebbe daer de vis haer (=zich) in kost berge. In somma: ick doe al wat ick kan, moet het voort opgeefve, heb oock wercks genoegh de kindere warm te houde" P.S.: "Al ons kleijn geselschap tot godert inkluijs presentere haere dienst aan groote papa." (Het gaat hier om 4 of 5 van de in totaal 13 kinderen van haar zoon Godard, die op Middachten woonde; min of meer permanent waren er een stel op het huis Amerongen gelogerd, ter verlichting van de zorgen van schoondochter Ursula Philipotta). In een latere brief diezelfde winter schrijft Margaretha nog eens, dat ze de hele dag bezig is de kinderen warm te houden. Op 23 december: "Het vriest hier noch en valt hier dagelijckx veel sneeuw, de kinderen sijn de heere sij gedanckt hier alle wel."

In de winter van 1682 is het niet zozeer de kou die problemen geeft, maar het hoge water op de Rijn. 31 januari 1682: "Het water is soo gewasse dat Teunis Huijbertse seijt het in sijn leefve noijt hoochger gesien te hebbe. Het heeft hier tot mijn overgroote ongemack meer als een halfve voet in ons ordinaris

(=normaal in gebruik zijnde) eetkelder, keucken en voort gaelderije (=gangen) en de ganse kelders gestaen, in de bier en wijn kelder meer als vier voette so dat men nergens aen kon kooome als dat de knechts met laerse daer uijt haalde, ginge daer tot de knie door. In de keucke kost men niet koooken, heb opt groot salet gekoockt (=in de grote zaal), gelijk noch doen, want heb opt voorburch geen de minste verset. Onder over de bruch loopt het noch wel bij de voet over, soo doet het aen beijde de sijde van de bruch, het is nu aent valle, maer so weijnich dat men vreesst voor een nieuwe was. De klokke hebbe deese nacht schrickelijck in de Betuwe gegaen, se segge het daer heel onder is. De Heer Almachtich wil ons bijstaen, in wiens beschermin UhEd beveelle, blijfve, Mijn heer en lieste hartge, UhEd getrouwe wijff en dienaeresse, M. Turnor" Zo eindigen practisch al haar brieven.

De narigheid heeft tien dagen geduurd; toen kon men weer naar beneden. In de volgende brief, 7 februari 1682: "Dit water heeft sulcken slib en smear bijgebracht dat men de kelders wel drij maal over heeft moete schrobbe eer ment klaer heeft konne krijgen ent meest ongemack is geweest dat beijde pompe so wel die van beneede als van booven heel onklaer en vieleijn leelijck water geefven, gelijk sij noch doen."

tekening van
Rembrandt (1606-1669)
gemaakt in 1634.

Het jaar 1691 is koud begonnen en blijft voorlopig koud. 3 januari 1691: "Het heeft hier bijnae acht dage: aeneen heel veel gesneuw en vriest sterck dat voor de nieuwe maen al heeft begonne en daer mee noch al kontinijweert. De reevier den rhijn sit al (=is al dichtgevoren), de schuyte en vaere niet meer, het vriest heel sterck. Ick laet tweemaal daechs in onse grafte bijte. De duifve lijde kommer hoe wel ick se laet voerre, het helpt niet vermidts der veel sijn, ick laet se alles so veel versorchge als moogelijck is." 6 januari: "Het vriest hier sterck en is vinnich kout, wenste al in den haech waer. (Zij moet daar binnenkort naar toe voor zaken) Moet de heer van Ginckel (haar zoon in het leger) nu kampeere geelijck geseijt wort sal hij de koude wel verneeme. P.S. De hande sijn mij so kout dat de pen niet langer kan houde!" 5 maart 1691: "t wort weer winter opnieu en vriest stercker alst van al de winter heeft gedaen."

Maar zo erg als in 1684 is het nooit geweest: 18 januari 1684: "tis so scherp kout dat door de vorst de pen geen inkt meer wil geefve." (dat is in het handschrift ook duidelijk te merken; de anders redelijk nette letters zijn nu grote hanepoten.) "Ick blijf met haest UhEd getrouwe wijff, M.T." (Een van de weinige keren dat er geen "mijn Heer en lieste hartge" aan toegevoegd is). 29 januari: "tis mij leefve niet gebeurt, ben van hout en turf bijnaer uijtgebrant en kan geen hout voor gelt krijge. Deese vorst heeft hier over de tien weecke geduert." Op 5 februari schrijft zij "dat hier deese weeck sulcken harden felle weer is geweest en noch is, so van vorst wint en sneuw als bij mensen gedencken niet geweest is. Men seijt van verscheijde mensche die op den wech en straete doot gevrooren sijn. De koude is so groot dat men schrickt eijmant vant volck uit te senden. De heere wil alle arme liede die niet veel t'eeeten noch om

noch aen hebbe en insonderheijt die arme vluchteline in brabant en vlaendere te hulpe koomen en bijstaen." Even verder staat: "Dit felle weer veroorsaecht mij sulcke pijn en lamicheijt door al de leen dat ick naulixs op noch neer kan, als ick op een stoel sit moetenser mij van op helpen of kander niet af kooome. Den inkt bevriest mij soo in de pen dat niet langer schrijfve kan. Van de stalmeester hooren wij noch niet, vrees hij eijvers (=ergens) op den wech bevroren leijt." (de stalknecht is op weg van Amerongen naar de Heer van Ginckel in het leger in Vlaanderen; op 12 februari is er overigens bericht dat hij aangekomen is) In de volgende brief staat: "Ick heb 10 à 12 dage geleede eenich ongemack aen de kuint van mijn linckerbeen van selfs gekreechge daer ick selfver mee heb geplaert (?) tot vandaech toe, inplaets van beeterschap wort erger en lijde nacht en dach sulcke onverdraechlijcke pijn dat niet te spreecke is en kan niet een voet voort sette. Se moete mij vant vuer int bedt als een versgebooren kint drage so dat genootsaecht ben een berbier van uuttrecht te laeten haelle die der wat op geleijt heeft. Sal nu verwachte wat mij Godt sal geefve. Ick ben out en tseeventich ijaere gepaseert. Mijn lieste hartge, wat hoortmen al droeviche tijdinge uit den haech." (over de oorlog in Zuidnederland en het onvermogen van de regering om tot daden te komen.)

Het duurde nog weken voor er een eind kwam aan alle narigheid, zowel wat de kou betreft als het zieke been. Het leven in de 17e eeuw viel niet mee, zelfs al woonde men op een kasteel, dat is wel duidelijk. Laten we hopen dat de komende winter voor ons in ieder geval wel zal meevallen! Misschien wordt het zoals Margaretha op 13 januari 1680 schrijft: "Wij hebbe hier een seer sachte winter, geen vorst van beduijde."

* noot: Het zal de lezer opvallen, dat er geen enkele eenheid in spelling in Margareth's brieven te bespeuren valt. De aanhalingen zijn letterlijk overgenomen.

Conservator Kasteel Amerongen

D. Pizarro.

DE ONDERSTE STEEN BOVEN....

Kasteel Amerongen bouwkundig.

Een bezoek aan Kasteel Amerongen zal voor ieder persoon anders zijn. Een tuinman zal het gebouw met zijn omgeving met een andere interesse bekijken dan bijvoorbeeld een computerdeskundige. Zo zal een huisvrouw verzuchten dat ze blij is dat ze zelf niet alles hoeft te onderhouden. De kok zal de keuken belangrijk vinden, de bibliofiel de bibliotheek en de musicus de acoustiek.

Ook de bouwkundig restaurateur kijkt het gebouw anders dan de gemiddelde bezoeker. Zijn interesse gaat in eerste instantie uit naar de technische gebreken, zoals verzakkingen, scheuren in de muren, verrotte balkkoppen, kapotte leien en verkankerde muren. Verder zal hij zich verdiepen in de bouw-historie van het kasteel, zijn verschillende onderdelen nog oorspronkelijk of is het een latere toevoeging of herstelling? Welke materialen zijn er in bepaalde tijden gebruikt? Hoe zit het met de profielering en konstrukties? Welke gereedschappen zijn gebruikt?

Hij zal ook alles een naam geven, elk onderdeel apart of verschillende onderdelen bij elkaar, en daarover met vakgenoten praten in het "bouwjargon". En om u de komende restauratieperiode op de hoogte te houden, probeer ik u enkele van deze benamingen en uitdrukkingen in de loop van de tijd te leren. We beginnen daarvoor, zoals het een goede restauratie betaamd in de kap-konstruktie, en we zullen uiteindelijk bij de fundering uitkomen.

Nu zijn het niet benamingen die wij zelf bedacht hebben. Dat hebben onze voorouders grotendeels gedaan, en die haalden die benamingen uit hun directe, voor hen zo gewone, omgeving. Voor ons komen die benamingen vaak vreemd over. Wij zelf leiden de door ons bedachte benaming vaak af uit een vreemde taal.

Zo zijn er in de bouw diverse benamingen die voor vaklieden zo vanzelfsprekend zijn dat ze ongemerkt gebezigd worden. Eigenlijk zonder dat erbij nagedacht wordt dat er verschillende betekenissen aan het bewuste woord vastzitten. Ik denk in deze over uitdrukkingen als pannen, vorsten, de makelaar, de ruiter, het kalf en het varken.

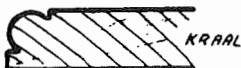
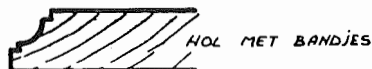
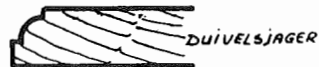
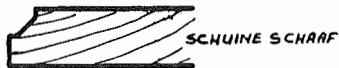
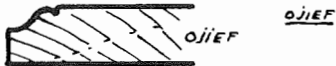
Maar ook aan een muizetand, een koevoet, een ezelsrug en een hanekam. En weet u wat een varken is? Er zijn twee mogelijkheden, een varken is een schaaaf om een groef te maken en een scheef gehakte laag metselwerk in een muurvlak. O, ja, er is ook nog een derde betekenis, het is ook een dier op vier poten met een krul in zijn staart. Een neut hoeft geen borrel te zijn, het kan ook een natuurstenen tussenstukje zijn van een kozijnstijl.

Ook erotische begrippen als borsten, pen en gat verbindingen en paardepiel komen in ons bouwjargon voor.

Zo ziet u: niets is menselijker dan werken in de bouw. Jammer alleen dat veel van deze benamingen in de nieuwbouw verloren gaan.

De volgende keer de kapkonstruktie. Voor deze eerste keer geef ik de benamingen van de verschillende profielen welke door de timmerman werden toegepast. Vaak samengesteld tot een serie.

PROFIELEN

OOK WEL SCHAAF OF SCHAAFJE GENOEMD IS EEN SIERSPONNING OF GROEF, DIE DOOR MIDDEL VAN EEN PROFIELSCHAAF MET EEN BEITELSNEDE IN CONTRAVORM OF BIJ MACHINALE HOUTBEWERKING MET EEN GEPRO. FILEERDE FRESBEITEL IN HET HOUT WORDT AANGEBRACHT.

OJIEF IS EEN IN DE MIDDELEEUWEN IN DE BOUWKUNST EEN VEEL GEBRUIKT PROFIEL, DAT DE VORM HEEFT VAN EEN LÛN DIE GEDOGEN IS NAAR EEN RICHTING EN VERVOLGENS IN DE TEGEN OVER GESTELDE RICHTING DARRVAN.

AFWERKING VAN EEN VENSTER-BANK

J.B.J. Hofmeijer,
Bouwcommissie Kasteel Amerongen

ENGELN, OPGELET!

In het juli bulletin was het relaas te lezen van een wanhopige engel die voor allen heeft kunnen verwoorden welke gevoelens er boven komen, wanneer bezoekers altijd weer éven "willen voelen". Het schijnt er bij te horen en eigenlijk niet te voorkomen, concludeert zij. Maar de oude, en zeker de gebruikte textiel verdraagt dat aanraken niet meer.

Waarom, heb ik gedacht, kan men die verleiding zo moeilijk weerstaan? Heeft het te maken met zintuigelijke waarneming: mooie, zachte, glanzende stoffen zijn uitnodigend. Is er ontzag voor wat mensenhanden hebben kunnen maken? Mooi handgemaakt, of ambachtelijk werk en daar heel even deel van willen uitmaken. Wil men een verbinding leggen tussen 't heden en 't verleden: toen, lang geleden hebben mensen dit gemaakt, zijn ermee bezig geweest, hebben het in hun handen gehad. De drijfveer lijkt dan te zijn om die tijdkloof te overbruggen door het éven aanraken. Of is het bij sommigen een, doorgewoond, voelen welke "kwaliteit" er indertijd gebruikt is? Het zou interessant zijn de antwoorden te weten. Als één van de Engelen vroeg mevr. Kolff-Reijnvaan om passende woorden bij de lohangende gordijnen, passementen, beklede stoelen, etc. Ziehier het antwoord van één van onze donateurs, de heer A.C. Kars, die mij het volgende liet weten: "... direkt na ontvangst van het kasteelbulletin van juli op blz 11 een paar krabbels had gemaakt die mogelijk bruikbaar zijn voor het gevraagde:

- Hoe moe ge ook zijt
onze zitting blijft graag van U bevrijd
- Laat voor alle moois - hier in dit huis
Uw handen en Uw vingers thuis
Raak ons niet aan - dan blijven we langer bestaan
- Dit oude textiel - dat is zo iel - raak het niet aan
zodat het nòg 100 jaar te kijk mag staan
- Aanraken doet het maquisette weefsel van onze
gordijnen, nòg éérder verdwijnen
Doe het dus niet!

En zo zou je misschien nog wel een tijdje door kunnen gaan als je er even voor ging zitten peinzen..."

Engelen, doe er jullie voordeel mee! Net zoals in de bloemenborders de kleine rijmpjes, spreekt zo'n tekst als boven, boekdelen. Met dank aan de maker!

H.F. Rotgans-van Blerkom

VAN DE REDAKTIE

De achterkant van het bulletinomslag heeft een verandering ondergaan. Hoe jammer het ook is, de muziekagenda moest verhuizen; U zult hem terugvinden binnen in het bulletin. Soms was het nodig, door een grote hoeveelheid tekst, om de agenda extra te verkleinen. Dat bevordert zeker niet de leesbaarheid. Een vaste plaats voor de agenda van de huisconcerten op Kasteel Amerongen zou het prettigste voor iedereen zijn. Laten we het voorlopig even houden op "...ergens achterin..." De plaats is n.l. afhankelijk van de hoeveelheid tekst voor het bulletin. Ik hoop dat het een verandering ten goede is.

Silhouet van Mozart,
geknipt door zijn vrouw Constanze.

Wij kunnen deze componist twee maal beluisteren
in de maand november.

H U I S C O N C E R T E N

KASTEEL AMERONGEN
seizoen 1987 - 1988

- Zaterdag 7-11-87 Sonata da Camera: Willem Noske - viool
Piet Nijland - viool
Victor Bouguenon - cello
Jaap Spigt - clavecymbel
o.a. muziek uit het archief van Kasteel Amerongen
- Vrijdag 27-11-87 "Bastien et Bastienne"
Een jeugd opera van W.A. Mozart, opgevoerd door
marionetten.
- Zaterdag 28-11-87 mogelijk een tweede voorstelling van de opera
- Zaterdag 26-3-88 Emmy Verhey - viool
Frédéric Meinders - piano
- Zaterdag 23-4-88 Philidor Trio 'Plus': Jet Röling - piano
Michel Francois - viool
Christiaan Norde - cello
m.m.v. Tony Rous - viool
Pieter Roosenschoon - altviool
Een frans programma.
- Zaterdag 28-5-88 het Nederlands Saxofoon Kwartet:
Leo van Oostrom - sopraan
Ed Bogaard - alt
Adri van Velzen - tenor
Jacques Landa - bariton

Een saxofoon kwartet is 'n niet veel voorkomende bezetting.
De Muziekcommissie van Kasteel Amerongen hoopt u daarmee juist een welkome
afwisseling te bieden.

De concerten beginnen om 20.00 uur.

ABONNEMENTEN; RESERVEREN; LOSSE KAARTEN.

Uit voorgaande publicaties is niet altijd even duidelijk gebleken hoe te handelen, om in het bezit te komen van toegangskaarten voor de Huisconcerten op Kasteel Amerongen. We zullen e.e.a. nog eens op een rijtje zetten:

PRIJZEN:

ABONNEMENTEN	hele serie :	f 66,00	donateurs
		f 84,00	niet-donateurs
	halve serie :	f 33,00	donateurs
		f 42,00	niet-donateurs

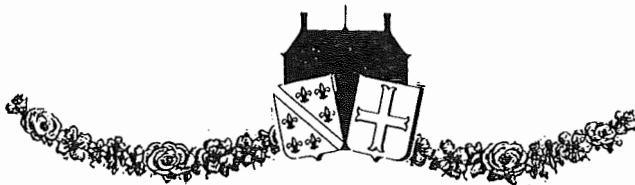
<u>LOSSE KAARTEN PER CONCERT</u>	:	<u>28-11-87</u>	<u>overige</u>
donateurs, 65+ , CJP		f 10,00	f 12,50
niet-donateurs		f 12,00	f 15,00
kinderen		f 6,00	f 6,00

ABONNEMENTEN

BETALEN:

Bankrekening nr. 94 16 74 5 25
t.n.v. Muziekcommissie Kasteel Amerongen
Postbanknr. van de Bank: 53 06 73

KAARTVERKOOP PER CONCERT:	het Boeckhuys,	}	de winkel, "het Boeckhuys" wordt helaas opgeheven. Via een antwoordapparaat wordt u verwezen naar een ander telefoonnummer. Bij geen gehoor: bellen naar Kasteel Amerongen, 54212.
& KAARTEN RESERVEREN :	Overstraat 22, Amerongen tel. 03434 - 53340		
KAARTVERKOOP PER CONCERT bij de V.V.V. Amerongen :	in het V.V.V. kantoor bij het hek van Kasteel Amerongen Drostestraat 20, Amerongen.		

"BASTIEN ET BASTIENNE" - UITVOERING OP KASTEEL AMERONGEN.

Een komische jeugd opera van Mozart in een speciale bewerking voor marionetten-theater met 50 figuren. Een gracieuze en geraffineerde schouwspel voor jong en oud, vanaf + 6 jaar. Een optreden van De Komedie van Hout, van Hendrik Bonheur.
Datum: Vrijdag 27 november a.s., bij heel veel belangstelling ook op 28-11-'87.

Een toelichting voor onze(jonge)concertbezoekers, door Magda Evertse.

Deze kleine muzikale eenacter van Wolfgang Amadeus Mozart behandelt probleemloos het volgende probleem:

Het herderinnetje Bastienne is verdrietig omdat haar vriend - de herder Bastien - haar bedriegt. Hij schijnt een verhouding te hebben met een deftige dame van het Kasteel. Zij klaagt de alwetende Colas haar nood. Deze oude "tovenaar" (in onze tijd zou hij de rol van psychotherapeut vervullen) geeft haar de raad zich een beetje wufter te gedragen en Bastien een beetje nonchalanter te behandelen. Het gevolg is dat de knappe herder en zijn lieftallige herderinnetje zich in een duet weer verenigen. Een duet dat zich tot terzet uitbreidt als Colas zich aan het slot bij hen voegt.

Mozart schreef dit Opera'tje op 12-jarige leeftijd, het was bedoeld voor huiselijk gebruik. Het libretto is van een zekere Wilhelm Weiskern. Bastien et Bastienne is oorspronkelijk een frans herdersspel. Dergelijke onschuldige herders-tafereltjes waren toendertijd bij de adel zeer in trek. Te oordelen naar de muziek zou men kunnen concluderen dat Mozart zéér goed begreep waarmee hij bezig was.

***   ***   ***

Mevrouw Magda Evertse is pianiste van beroep. Zij is ook de schrijfster van het boekje "Muziek en haar historie", waaruit hieronder een klein gedeelte overgenomen is over de jonge componist Mozart.

" Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791) was begiftigd met een zeldzaam groot muzikaal talent, hetgeen reeds op zeer jonge leeftijd tot uiting kwam. Hij had een uitstekend musicus tot vader, Leopold Mozart. Van de zeven kinderen in het gezin bleven alleen Anne Maria (Nannerl) en Wolfgang in leven. Toen het 8-jarige meisje haar dansjes speelde, bleek de 3-jarige Wolfgang ze op het gehoor te kunnen naspelen. Zijn roem bleef niet alleen tot Salzburg beperkt en in september 1762 ontving Leopold een uitnodiging om met zijn beide wonderkinderen naar Schönbrunn, de residentie van keizerin Maria Theresia, te komen. Deze uitnodiging ging vergezeld van een pakket met de voorgeschreven hofkleding voor beide kinderen. Drie maanden lang werden de kinderen aan het hof verwend en musiccerden zij voor de keizerlijke familie en voor de buitenlandse attachés. Daardoor ontving Leopold vele uitnodigingen om naar het buitenland te komen. Hij besloot tot 't maken van een grote reis, die zijn kinderen nog grotere bekendheid zou geven. Aan schoolverzuim werd niet gedacht; er was in die tijd nog geen leerplicht en daarom heeft Mozart nooit een school bezocht. Het nodige leerde hij van zijn vader en de algemene ontwikkeling die hij tijdens zijn 3 jaar durende reis opdeed, kon geen school hem geven. Op deze reis kwamen de Mozarts ook in Nederland en 't unieke carillonspel van de Nederlandse klokketorens inspireerde Wolfgang tot het schrijven van een reeks variaties op het Wilhelmus. In Londen liet hij zijn publiek o.a. verstomd staan door een nooit eerder gehoorde aria, zonder muziek, perfect te begeleiden.

Johann Chr. Bach was op een van de concerten aanwezig en haalde een zeer geslaagde stunt met de jonge Mozart uit. Hij speelde dikwijls met hem sonates à l'improviste, om beurten een fragment fantaserend, en zij deden dat zo perfect dat het wel een compositie van één enkele persoon leek. Wolfgang leerde trouwens veel van "oom" Johann Christian en dat kwam hem voor zijn latere werk zeer van pas. Via Parijs, waar ze ook grote triomfen oogstten, ging het terug naar Salzburg, waar vader Leopold nu de tijd gekomen achtte van studeren en componeren zonder uitputtende concertreizen."

Met dank aan de schrijfster voor haar toestemming en voor haar bijdrage.

H.F. Rotgans-van Blerkom.

*Voor Kasteel Amerongen
is alleen het beste goed genoeg.*

Installatiebedrijf

R. HARDEMAN

C.V.-GAS-WATER-SANITAIR-DAKWERKEN
ZONNECOLLECTOREN-WARMTEPOMPEN

Rondweg-West 240, 3905 LV Veenendaal, Telefoon 08385-13703

**VOOR DE
RESTAURATIE VAN
HET KASTEEL WORDT
GEBRUIK GEMAAKT
VAN
SIGMA PRODUKTEN**

**SIGMA
COATINGS**

**SIGMA-COATINGS B.V. - POSTBUS 42
1420 AA UITHOORN - TEL. 02975-41911**

De Stichting Vriendenkring Kasteel Amerongen is

opgericht in 1983 en heeft ten doel behulpzaam te zijn bij de exploitatie en restauratie van Kasteel Amerongen en de daarin aanwezige inventaris. Donateurs genieten, op vertoon van hun donateurskaart, gedurende de openingstijden vrije toegang tot het kasteel, het park en de tuinen, terwijl zij reductie ontvangen op alle evenementen, zoals concerten, lezingen en andere bijzondere gebeurtenissen.

Voor minimaal f 25,-- per jaar bent U al donateur. Het is ook mogelijk donateur voor het leven te worden (minimaal f 250,--). Als donateur ontvangt U driemaal per jaar het bulletin.

Het postbanknummer van de Stichting is 6163. Meer informatie tussen 10.00 en 15.00 uur op het kasteel, tel. 03434 - 54212.

* * *

Concerten:

op Kasteel Amerongen worden regelmatig huisconcerten gegeven. Raadpleeg de concert-agenda voor data, abonnement of het reserveren van losse kaarten.

